

Alen Salihović
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
alen.salihovic@untz.ba

**NEKOLIKO NAZNAKA
O PRIVREDNIM I TRGOVAČKIM PRILIKAMA
BOSANSKOG EJALETA I SUSJEDA KRAJEM
XVII I POČETKOM XVIII STOLJEĆA**

Apstrakt: Rad tretira uzročno-posljedične veze koje su se odrazile na privredne i trgovačke prilike Bosanskog ejaleta i susjeda krajem XVII stoljeća i početkom XVIII stoljeća. Posljedice su naročito bile izražene tokom Kandijskog i Bečkog rata. Najviše štete tokom dva rata je bilo nanoseno seoskoj privredi, posebno imanjima koja su se nalazila na graničnim područjima Bosanskog ejaleta. Gradski privredni centri našli su se na udaru osvajačkih i pljačkaških pohoda, pri čemu su vrlo često stradale čitave zanatske četvrti. Nakon završetka Bečkog rata došlo je do stabilizacije prilika, što je doprinijelo jačanju domaćih trgovaca koji su sve češće počeli potiskivati Dubrovčane u trgovačkim poslovima.

Ključne riječi: Kandijski rat, Bečki rat, privreda, trgovina, migracije, porezi, hajduci i uskoci, selo, grad, granice, Karlovački mir, rudarstvo, novac, kuga

Abstract: This work treats the cause and effect on economy and trade relations in Bosnia eyalet and its neighbours at the end of 17th and beginning of 18th century. Consequences were expressed during the Cretan War and the Vienna War. Most damage during the two wars was in rural economy especially in border territory of Bosnia eyalet. Urban economic centers were affected by the conquests and robberies. After the end of the Vienna War the situation in Bosnia eyalet was stabilized. This has contributed to the strengthening of local traders who began suppress traders of Republic of Dubrovnik.

Keywords: the Cretan War, the Vienna war, economy, trade, migration, taxes, outlaws, village, city, borders, the Karlovci peace, mining, money, plague

Uvodne napomene

Slabljenje Osmanskog carstva koje je započeto od druge polovine XVI stoljeća negativno se odrazilo na privredu i trgovinu u svim osmanskim provincijama. Prestanak osvajačkih ratova uticao je na smanjenje priliva novca u odnosu na rashode, čime je slabila vrijednost osmanske akče. Porta je inflaciju novca od druge polovine XVI i tokom XVII stoljeća nastojala prevazići ubiranjem privremenih poreza *avariz-i divaniye ve tekal orfiye* za muslimansko i kršćansko stanovništvo koje je raspolagalo zemljištem a nije imalo status muafa.¹ Privremeni porez se vremenom pretvorio u stalni, što je dodatno opteretilo seosko stanovništvo. Usljed prestanka osvajačkih ratova pojavila se i kriza u timarskom sistemu u kojem je proces čiflučenja dodatno opterećivao rajinsko stanovništvo. Od XVII stoljeća prisutno je sve češće plaćanje poreza u novcu umjesto u naturalnom obliku što je u ranijim periodima bilo uobičajena praksa. Zbog sve prisutnije korupcije osmanskih činovnika u XVII i XVIII stoljeću do čifta ili baštine su uz plaćanje tapijske takse mogli doći i drugi slojevi stanovništva (trgovci, zanatlije, osmanski činovnici, janičari, ajani itd.).² Na taj način raja koja je obrađivala zemlju na čiftu morala je izmirivati poreze čiftluk-sahibiji, spahiji i državi.³ Ne mogavši izmiriti poreske obaveze, jedan dio raje se zaduživao, drugi dio napuštao svoja sela i naseljavao se na druge zemljišne posjede, dok se treći odmetao od osmanske vlasti, prelazivši u hajdučke i uskočke redove. Hajdučija je imala podjednake posljedice za privredu i trgovinu, naročito u Hercegovačkom i Kliškom sandžaku. Prema Bari Popariću, nisu Senjski Uskoci "dodijavali Turcima samo na kopnu, već su im se osvećivali na

¹ Porez *avariz-i divaniye ve tekal orfiye* se ispoljavao kroz četiri vrste nameta: avariz (krčenje puteva, opravka mostova, radne usluge u vojsci), nuzul (obezbjeđenje prenoćišta za vojsku), sursat (besplatno davanje hrane vojsku), istira (prinudan otkup hrane za vojsku). (Avdo Sućeska, *Ekonomске i društveno-političke posljedice povećanog oporezivanja u Osmanskom carstvu u XVII i XVIII stoljeću, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo 1965, 224).

² Neke osobe su do čifta ili baštine dolazili prisiljavanjem raje na prodaju ili namirivanjem dugova oduzimanjem založenih imanja. (Avdo Sućeska, *Istorija države i prava naroda SFRJ*, knjiga V, Sarajevo 1985, 70).

³ Rajetin na čiftu je davao desetak spahiji a devetak čiftluk-sahibiji. (A. Sućeska, *Istorija države i prava*, 71).

moru, pa je Visoka Porta češće zaprijetila, da će poslati u Jadran svoje brodove, da kazni Uskoke i da osvoji Senj s mora; ali je uvijek ostalo kod pustih prijetnja".⁴ Djelovanje hajduka i uskoka toliko je bilo izraženo da je i papa pisao austrijskom caru "da su stanovnici tih krajeva (Popova i Trebinja) katolici i da ih uskoci svakodnevnim navalama i pustošenjima iznuravaju odvođeci im ljude u sužanjstvu i prodajući ih na raznim pijacama kao da su Turci".⁵ Na osnovu ovoga može se vidjeti da je osim preprodaje opljačkanih materijalnih dobara, trgovina ljudima postala unosan posao. Dubrovčanin Luka Mihailović se, na primjer, bavio otkupljivanjem uhvaćenih Vlaha od uskoka uz proviziju u vidu darovanih vezanih košulja i stoke.⁶ U cilju sprječavanja i obezbjeđenja putnih komunikacija Osmanlije su gradile manja utvrđenja (*palanke*) koje su služile u svrhu odbrane i organizovanja potjera protiv hajduka, dok su kasnije ovu ulogu preuzeli kapetani.

Privredne i trgovačke prilike Bosanskog ejaleta i susjeda krajem XVII i početkom XVIII stoljeća

Najviše posljedica u seoskoj i gradskoj privredi na području osmanske Rumelije od sredine XVII i početkom XVIII stoljeća stoljeća prouzrokovala su dva rata: Kandijski (1645-1669) i Bečki (1683-1699). Za vrijeme Kandijskog rata, operacije su vođene na teritoriji Ličkog, Kliškog i Hercegovačkog sandžaka. Ratna razaranja i hajdučija koja je u ovom ratu kulminirala imale su za posljedicu velike štete posebno na privredno stanje Hercegovine i Dubrovačke republike. Jula 1659. godine preko 600 hajduka ušlo je na teritoriju Popova Polja, gdje su osim pljačke odveli u ropstvo oko 80 stanovnika tog kraja.⁷ Stanovništvo je zbog pljačke, opće nesigurnosti i posljedica kuge napuštalo seoska imanja, te se naseljavalo na sigurnija područja. Veći dio stanovništva iz Hercegovačkog, Kliškog i Ličkog

⁴ Bare Poparić, *Povijest senjskih uskoka*, Zagreb 1936, 15.

⁵ Bogumil Hrabak, Napadi senjskih uskoka na Zažablje, Popovo i Trebinje, *Zavičajni muzej Trebinje*, br. 7, Trebinje 1983, 112.

⁶ B. Hrabak, Napadi senjskih uskoka, 113.

⁷ Radovan Samardžić, Odnosi Bosne i Dubrovnika od 1656 do 1662., *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, god. VIII, Sarajevo 1956, 151.

sandžaka počeo se naseljavati u pravcu Zadra, Šibenika, Boke Kotorske, Dubrovnika i na jadranska ostrva.⁸ Iako su se ratne operacije vodile i na dubrovačkom teritoriju, Dubrovačka republika je i dalje pokušavala voditi primat u trgovačkim poslovima kako bi potisnula konkurenciju. Zbog toga su trgovci iz Bosanskog ejaleta preko beglerbega upućivali sultanu molbe da iz zaštiti: "Iako nije zabranjeno i suzbijeno nasilje i presizanje koje pomenuti u dane carske pravde čine siromasima trgovcima iz bogom šticećenog Sarajeva, Mostara, Banja Luke, Beograda i ostalih kasaba, koji odlaze i dolaze pošto je ono što oni uzimaju protuzakonito, ipak se time nezadovoljavaju, nego kada se izide na dubrovačku skelu, dubrovački Franci, pod izgovorom carine koju su izmislili uzimaju nam robu, te kada potpuno uzmu carine, pošto se pojavi nešto novca u našim robama, oduzmu nam silom i nasiljem našu robu i naš novac koji se nađe u našoj torbi."⁹Zloupotrebe u trgovačkim poslovima su se dešavale i od osmanskih činovnika emina koji su nezakonito podizali cijene carinjenja robe. Mletački bailo je 1679. godine upozorio sultana Mehmeda da emini suprotno zakonskim odredbama "traže od tovara svile 16 rijala premda se uzimalo 1500 akči; od tovara brokata 80 $\frac{1}{4}$ groša, dok se uzimalo 60 groša; od tovara velura traže 70 groša, dok se uzimalo 50 groša; od tovara tkanine traže 20 groša, dok se uzimalo 14 groša (...)."¹⁰ Kako bi spriječio ovakve pojave, sultan je naredio sarajevskom kadiji da provede odgovarajuće mjere. No, usljed česte korupcije osmanskih činovnika, pojavile su se nezakonitosti u strukturama osmanskog društva, što je prouzrokovalo pobune stanovništva.¹¹ Jedna takva pobuna je uoči Bečkog rata zabilježena 1682. godine, kada je Sarajevo bilo u krizi zbog nestašice

⁸ Jorjo Tadić, *Kandijski rat, Istorija naroda Jugoslavije*, knj. II, Beograd 1960, 526; Marijan Sivrić, *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje od potresa 1667. do pada Republike 1808. godine*, Mostar 2003; Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od 1593. god. do svištovskog mira 1791. god.*, u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1994, 107.

⁹ Nedim Filipović, *Nekoliko dokumenata o trgovini za vrijeme turske vladavine u našim zemljama, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, II, Sarajevo 1951, 77.

¹⁰ Isto, 80.

¹¹ Prva ozbiljna pobuna protiv nezakonitog oporezivanja dogodila se 1636. godine. (Avdo Sućeska, *Seljačke bune u Bosni u XVII i XVIII stoljeću, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XVII, Sarajevo 1967, 166).

hrane. Krizu u Sarajevu su iskoristili trgovci potkupivši kadiju a potom su povukli sa tržišta svoje rezerve hrane očekujući povećanje cijena. Tokom ove pobune ubijen je kadija i naib, ali je osmanska vlast brzo spriječila pobunu pogubivši 12 i zatvorivši 56 osoba.¹² Osmansko-austrijski Bečki rat (1683-1699) imao je još teže posljedice u odnosu na Kandijski. Nakon poraza osmanske vojske pod Bečom 1683. godine i nakon što je veliki vezir odbio potpisati ponuđeno primirje, uslijedili su napadi Habsburške monarhije na sjeverne granice Osmanskog carstva na evropskom tlu. Austrijanci su paralelno radili i na agitaciji prema stanovništvu na prostoru zapadnog Balkana s ciljem podsticanja na pobunu protiv Osmanlija.¹³ Mletačka republika je 1684. godine ušla u savezništvo Svete Lige vršeći propagandne aktivnosti i naoružavanje hajduka i uskoka na području Hercegovačkog sandžaka a nakon toga započela je i napade na osmanske teritorije.¹⁴ Katoličko i pravoslavno stanovništvo je usljed ratnih operacija i učestale pljačke hajduka i uskoka napuštalo domove i odlazilo prema mletačkim posjedima.¹⁵ Poslije osmanskih poraza 1686. godine pod Segedinom, Pečuhom i Budimom izbjeglo muslimansko stanovništvo iz

¹² Amina Rizvanbegović Džuvic, Riječ o rukopisima iz zbirke Bošnjačkog instituta fondacije Adil-beg Zulfikarpašić, *Behar*, Časopis za kulturu i društvena pitanja, XIX, Zagreb 2010, 58; Nedim Filipović, Bosanski pašaluk (Posljedice Kandijskog rata), *Istorija naroda Jugoslavije*, knj. II, Beograd 1960, 558.

¹³ Aktivnosti Austrije su rezultirale različitim intenzitetima ustanaka zavisno od područja. Najveća djelovanja ustanika protiv Osmanlija su zabilježene od strane crnogorskog plemena Kuča i Crnoj Gori, Karpoša u Makedoniji, a bio je i pokušaj dizanja ustanka na području Erdelja od strane grofa Đorđe Brankovića. Pogledati: Dragi Gorgiev, Makedonija pod osmanlijska vlast (od krajot na XIV do krajot na XVIII vek), *Istorija na Makedonskiot narod*, Institut za nacionalna istorija, Skoplje 2008, 152-155; Jovan Tomić, *Crna Gora za morejskog rata (1684-1699)*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1907, 18-22; Jovan Radonić, *Đurađ II Branković „despot ilirika“*, Cetinje 1955; Zrinka Blažević, Srpski ilirizam prije ilirizma: Nacionalno identifikacijski modeli u historiografskim djelima groma Đorđa Brankovića (1645-1711), *Književna istorija*, br. 44, Beograd 2012, 23-39.

¹⁴ Osmanlije su od 1683. godine izgubile Obrovac, Karin, Skradin, Ostrovicu, Benkovac, Plavno, Vranu i Drniš a zatim 1684. opljačkali Glamoč, Gračac, Knin i Sinj. (Boško Desnica, *Stojan Janković i uskočka Dalmacija*, Sarajevo 1991, 140; Gligor Stanojević, *Dalmacija u doba Morejskog rata 1684-1699*, Beograd 1962, 27-34; Radovan Samardžić, *Hajdučke borbe protiv Turaka u XVI i XVII veku*, Beograd 1952).

¹⁵ Ante Nazor, Poljičani u Morejskom ratu (1683-1699), *Povijesni prilozi*, vol. 21, Zagreb 2002, 47.

Ugarske se u velikom broju počelo naseljavati u Bosanskom ejaletu.¹⁶ U prvim godinama Bečkog rata ratna razaranja su zahvatila sjevernu Dalmaciju gdje su ustanici zauzeli Skradin, Karin, Vranu, Benkovac i Obrovac te opljačkali Glamoč, Gračac, Sinj i okolinu Knina.¹⁷ Mlečani su zauzeli i Gabelu, Trebinje i Popovo Polje čime je Bosanski ejalet ostao skoro bez cijelog Cerničkog, Požeškog i Ličkog te dijelova Kliškog i Hercegovačkog sandžaka.¹⁸ Ratne operacije su uticale na učestaliji odlazak stanovništva prema sigurnijim teritorijama čime je seoska privreda na području Hercegovine, Dalmacije i Crne Gore doživjela katastrofalne posljedice. Bosanski ejalet, okupiran sa svih strana, bio je nesiguran i po trgovce. Nekadašnja baza osmanske flote Obrovac bila je potpuno izgubljena te trgovci zbog pljačke nisu bili sigurni ni na kopnu niti na moru. Bosanski trgovci Filip i Jakov Branković su 1692. godine kod mletačkih vlasti pokušali isposlovati dogovor da se na Neretvi otvori izvozna luka kako bi se proizvodi izvozili u Veneciju neometano od hajduka koji su bili u mletačkoj službi.¹⁹ Planovi trgovaca iz Bosanskog ejaleta su propali, jer Mletačka republika nije željela stvarati dodatne konkurente na području Dalmacije. Trgovački promet između osmanskih i dubrovačkih trgovaca je oslabio, zbog jakog mletačkog uticaja i usljed sporog oporavka Dubrovačke republike nakon razarajućeg zemljotresa 1667. godine. Splitska skela (na mletačkoj teritoriji) u koju je u ranijim periodima pristizala roba čak iz Indije također je bila potpuno prestala sa radom.²⁰ Kupoprodaja na području Dalmacije odvijala se nešto sjevernije pa je tako zaživio promet Bakraca i Bakara. Od 1693. do 1695. na području Bakraca je prodano oko 104.898 kablova (oko 5.246 tona) soli.²¹ Tokom rata ni gradovi u unutrašnjosti Bosanskog ejaleta nisu bili pošteđeni pljačke, požara i stradanja

¹⁶ Jorjo Tadić, Ratovi i oslobodilački pokreti od druge opsade Beča do Beogradskog mira, *Istorija naroda Jugoslavije*, knj. II, Beograd 1960, 765.

¹⁷ E. Pelidija, *Bosanski ejalet od 1593. godine*, 112.

¹⁸ Isto, 117.

¹⁹ Vuk Vinaver, Dubrovačka trgovina u Srbiji i Bugarskoj krajem XVII veka (1600-1700), *Istorijski časopis*, br. XII-XIII, Beograd, 216.

²⁰ Gligor Stanojević, Statistika izvoza iz Splita u Veneciju u periodu od 1699-1705. godine, *Istorijski časopis*, br. XXIX-XXX, Beograd 1983, 187.

²¹ Ivan Erceg, Kupoprodaja soli u Hrvatskom primorju XVII- XVIII st., *Istorijski časopis*, br. XXIX-XXX, Beograd 1983, 164.

stanovništva. Veliku štetu privrednom razvitku Banje Luke 1690. godine načinili su Austrijanci pod vođstvom Ludviga von Badenskog, dok je sedam godina kasnije (24. oktobra 1697. godine) austrijski princ Eugen Savojski sa svojim trupama zapalio Sarajevo u kojem su izgorile čitave mahale, brojni zanatski, trgovački i vjerski objekti.²²

Prostor Srbije je tokom Bečkog rata također bio pogođen migracionim kretanjima koja su prouzrokovala privrednu krizu. Tokom 1689. godine austrijska vojska pod komandom Ludviga von Bedenskog je uspjela osvojiti područje do Vidina dok je vojska generala Pikolominija probila osmanski front do Skoplja, kojeg je osvojila i opljačkala.²³ Austrijska vojska je dodatno brzo napredovala jer je imala podršku Srba, Crnogoraca i jednog dijela Arbanasa. Do februara 1690. godine Osmanlije su prisilile austrijsku vojsku na povlačenje prema Beogradu.²⁴ Paralelno sa ovim povlačenjem, veliki broj pravoslavnog i katoličkog stanovništva - raje, trgovaca, zanatlija, svećenstva - u strahu od osmanske vojske koja se surovo razračunavala sa ustanicima, napustio je domove i zaputio se prema austrijskoj granici.²⁵ Procjene historičara o broju iseljenika 1690. godine su različite. Tako na primjer Samardžić navodi da je oko 30.000 do 40.000 hiljada stanovnika sa područja Tetova, Skoplja, Kumanova, Prištine, Vučitrna, Mitrovice, Novog Pazara kao i iz sela Sekulara, Trepče i Donje Bele Reke napustilo domove.²⁶ Postoje i mišljenja kako migracije nisu imale organizovani karakter a procjene o broju izbjeglog stanovništva

²² Avdo Sućeska, Prilike u Bosni prije i poslije osvajanja Sarajeva od strane princa Eugena Savojskog prema domaćim i osmansko-turskim izvorima, *Prilozi Instituta za istoriju*, Sarajevo 1984, 143-151; Hamdija Kreševljaković, Gradska privreda i esnafi, 177; Enes Pelidija, O privredi Sarajeva u 18. stoljeću, *Radovi sa znanstvenog simpozija „Pola milenija Sarajeva“ (održanog od 19. do 21. marta 1993. godine)*, Sarajevo 1993, 94; Fadil Ademović, *Princ palikuća u Sarajevu*, Sarajevo 1997, 133-155.

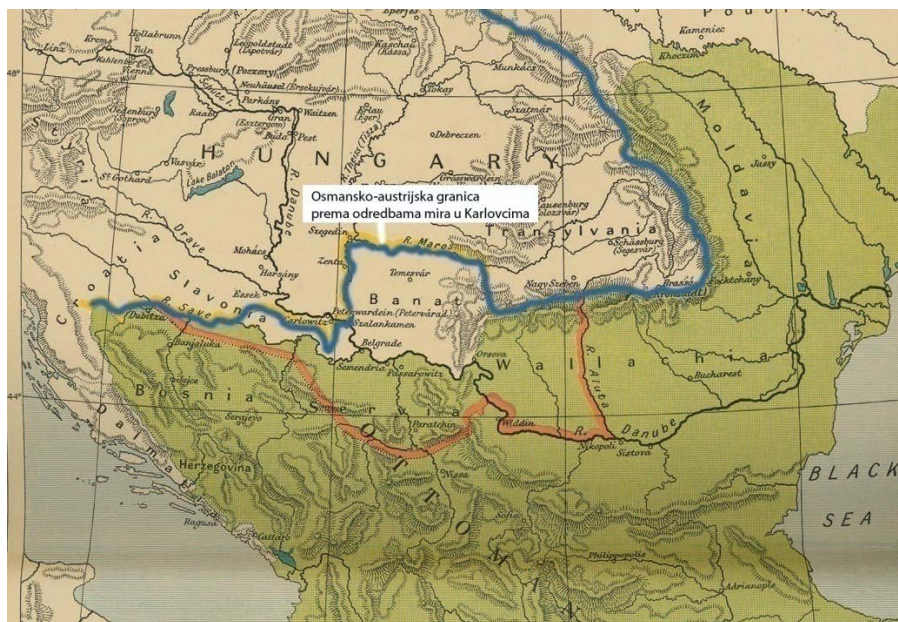
²³ J. Tadić, *Ratovi i oslobodilački pokreti*, 767.

²⁴ Nikola Samardžić, Savremena strana štampa o Velikoj seobi Srba, *Istorijski časopis*, knj. XXXII, Beograd 1986, 93.

²⁵ Više o tome: Dušan. J. Popović, *Velika seoba Srba 1690: Srbi seljaci i plemići*, Beograd 1954; Stefan Čakić, *Velika seoba Srba 1689/90 i patrijarh Arsenije III Crnojević*, Novi Sad 1982; Jovan Radonić, Mita Kostić, *Stare srpske privilegije od 1690 do 1792*, Beograd 1954.

²⁶ N. Samardžić, Savremena strana štampa, 97-100.

uzimaju se sa rezervom.²⁷ Da bi zaustavio daljnje raseljavanje (jer su velike obradive površine ostale puste), sultan je septembra 1690. godine izdao ferman u kojem je pozvao svo stanovništvo koje je napustilo domove da se vrati na svoja imanja te da neće provoditi mjere kažnjavanja. Osmansko osvajanje Beograda 28. oktobra 1690. godine i povlačenje Austrijanaca ipak je bilo povod da izbjeglo stanovništvo pređe granicu i da se počne naseljavati na ugarskoj teritoriji.²⁸ Karlovačkim mirom 1699. godine koji je potpisan na bazi *uti possidetis* Osmanlije su izgubile Ugarsku (osim Banata), Slavoniju i područje do Une kao i gradove Herceg Novi, Knin, Sinj, Vrgorac i Gabelu.²⁹ Prostor Bosanskog ejaleta (dužinom rijeka Save i Une) te dio Smederevskog sandžaka sa Beogradom Karlovačkim mirom su postali najisturenije osmanske provincije koje su se graničile sa Austrijom.



Granice Osmanskog carstva nakon potpisivanja Karlovačkog mira 1699. godine. Izvor: Adolphus William Ward, G.W. Prothero, Sir Stanley Mordaunt Leathes, and E.A. Benians, *The Cambridge Modern History Atlas*, Cambridge University Press; London 1912, karta broj 48.

²⁷ Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, Zagreb 1991, 49.

²⁸ Radmila Tričković, *Beogradski pašaluk (1687-1739)*, Beograd 2013, 74-77.

²⁹ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1982, 92.

Austriji je time otvorena mogućnost da utiče na političke i ekonomske prilike kako teritorija koje su bile pod njenom kontrolom tako i prema osmanskim teritorijama na zapadnom Balkanu, posebno zbog toga što su ugovorom Osmanlije garantovale povlastice o slobodnoj trgovini: "Neka trgovci, kao i ranije bezbijeđno i mirno baveći se svojim poslom, vode trgovinu na područjima dviju strana, shodno ahitnamama koje su ranije izdate. Da bi njihovo trgovanje bilo zaštićeno i obezbijeđeno od podvale, prevare i ometanja, neka ambasadori međusobno odrede ljude upućene u trgovačko poslovanje, te neka ovi uvedu red u njihove poslove."³⁰ Iako je Beograd u toku Bečkog rata imao velike materijalne i ljudske gubitke te iako su ga Osmanlije proglasile *serhatom* (vojnomo krajinom)³¹ koja je služila u svrhu odbrane od Austrije, grad je ostao jedan od glavnih trgovačkih centara zapadnog Balkana.³² Isti slučaj je i sa Sarajevom, koji je i pored posljedica paljenja ostao vodeći centar za razmjenu roba u Bosanskom ejaletu. Domaći trgovci su u Beogradu i Sarajevu sve više jačali, izbjegavajući na taj način posredništvo dubrovačkih trgovaca. Time su sebi otvorili nova tržišta prema austrijskim i italijanskim gradovima.

Austrijski trgovci su sve češće dolazili na područje Balkana plasirajući svoju robu. Kako bi i dalje ostali konkurentni, Dubrovčani su u gradovima zapadnog Balkana nastojali neke poslove zadržati u uskom krugu i tako spriječiti trgovce iz Bosanskog ejaleta i Smederevskog sandžaka da im postanu konkurentni. Posebno su političkim djelovanjima kod osmanskih vlasti sprečavali prodaju svojih dućana trgovcima iz Bosanskog ejaleta i Smederevskog sandžaka.³³ Radili su i na osnivanju jedinstvenog društva za trgovinu, ali su ipak formirana manja društva na bazi *ortakuluka* koja su se kretala u broju od 2 do 3 trgovca po jednom društvu.³⁴ U svom žalu za nekadašnjim primatom u trgovini, dubrovački trgovci su se često žalili osmanskim vlastima u Bosni što su se pojavile

³⁰ Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo 1973, 73.

³¹ Radmila Tričković, Spisak muhafiza Beograda od 1690. do 1789. godine, *Istorijski časopis*, XVIII, Beograd 1971, 298.

³² Vuk Vinaver, *Dubrovačka trgovina*, 198.

³³ Isto, 200.

³⁴ Radovan Samardžić, Dubrovčani u Beogradu, *Godišnjak muzeja grada Beograda*, II, Beograd 1955, 71-72.

nove luke. "[...] propade carski grad, lijepi šehar Dubrovnik i to samo zbog novih luka i novih nameta."³⁵ Tako su pokušavali u svakoj prilici vršiti pritisak na osmanske vlasti da ne dozvole trgovinu u drugim lukama osim dubrovačkim. Godine 1691. uspjeli su isposlovati da hercegovački sandžakbeg Selim-paša naredi eminu u Stonu Mehmed-agi da ne ulazi na dubrovačku teritoriju i tamo posluje: "Neka se drži stonske skale i ne miješa u sol koja se prodaje na dubrovačkoj skali. Neka ne ide na područja koja pripadaju toj skali jer se inače nikako neće moći opravdati nego će se kajati."³⁶ Slična djelovanja Dubrovčana su poslije Karlovačkog mira bila sve učestalija. Zbog migracionih kretanja stanovništva veliki dio obradivih površina je bio zapušten, pa su Osmanlije nakon potpisivanja mira u Karlovcima 1699. godine nastojale sprovesti mjere jačanja privrede kako bi smanjile štete i dalje napuštanje imanja. Na području Bosne pokušali su podsticati naseljavanje, tako što su na zapuštenim zemljištima uveli smanjenje plaćanja poreza a ranije dugove koje je stanovništvo imalo prema državi su otpisivali.³⁷ Kako bi privukli stočarsko stanovništvo sa mletačke, austrijske i dubrovačke teritorije, osmanske vlasti su im dozvolile da koriste ispaše u Bosanskom ejaletu uz plaćanje minimalnih poreza.³⁸ Svi stočari koji su koristili ispaše na teritoriji Bosanskog ejaleta, podjednako su tretirani (bez obzira na konfesiju) u plaćanju poreza.³⁹ Iako je ova praksa započela još 1690. godine, zaživjela je nakon Karlovačkog mira kada je 1700. godine prihod od ovih poreza iznosio 99.620 groša.⁴⁰ Slične mjere

³⁵ Vuk Vinaver, Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom XVIII veka, *Godišnjak Istorijskog Društva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1954, 250.

³⁶ Vesna Miović, *Dubrovačka republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka (s analitičkim inventarom bujuruldija (1643-1807) serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku)*, Dubrovnik 2008, 135.

³⁷ Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*, Sarajevo 1989, 64.

³⁸ Hamid Hadžibegić, Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom XVIII-IX*, Sarajevo 1960, 71.

³⁹ Stočari su porez davali u naturalnom ili novčanom obliku. U naturi su davali: od 300 ovaca jednu ovcu, od srednjeg stada dvisku te od najmanjeg janje. Ukoliko su plaćali u novcu; za stado od 300 ovaca davali su 5 akči. (E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog mira*, 65).

⁴⁰ H. Hadžibegić, Porez na sitnu stoku, 95.

oživljavanja privrede je provodila i austrijska vlast na graničnim teritorijama koje je kontrolisala nakon Bečkog rata. Na graničnom području Vojvodine dužinom rijeke Save od Gradiške do Rače u posavskoj vojnoj granici stanovništvo je dobijalo zemljište, pašnjake i šume s ciljem ekonomskog jačanja stanovništva koje bi se kasnije uključilo u austrijsku vojnu službu.⁴¹ Trgovci koji su živjeli na austrijskoj graničnoj teritoriji su dodatno bili privilegovani i u plaćanju carina na robu koju uvoze ili izvoze iz Austrije.⁴² Područje Like koja se nakon mira graničila sa Bosanskim ejaletom Austrijanci su naseljavali katoličkim stanovništvom.⁴³ Muslimansko stanovništvo koje se nakon potpisivanja mira zateklo na tom području vjerovatno je bilo uslovljeno promjenom vjere, jer je 1708. godine oko 13.000 muslimana prešlo u katoličku vjeru.⁴⁴ Ponovno uspostavljanje "pokidanih" trgovačkih veza Osmanlije su provodile na način da su korigovali carinske takse širom Osmanskog carstva. To se može vidjeti na osnovu fermama sultana Mustafe II: "Svi trgovci koji dolaze na područje našeg Carstva pod zastavom imperije Roma (misli se na Habsburšku monarhiju), a oni su iz te Imperije, mogu slobodno dolaziti na svojim lađama robom, novcem i trgovati. Na ovu robu koju prodaju plaćaju 3% đumruka (carine). Za onu vrstu robe na koju imaju pravo uglednije ličnosti i konzuli, plaćaju 2%."⁴⁵ Ove mjere su imale za posljedicu da se intenzivirala trgovina sa Austrijom. Tako se roba i sirovine poput ruda, stoke, kože, vune i voska iz Bosanskog ejaleta izvozila na austrijsko tržište, dok se iz Austrije uvezio kalaj, luksuzni predmeti i skupocjene tkanine.⁴⁶ U prvoj deceniji XVIII stoljeća pojavili su se sporovi u trgovinskim odnosima između osmanskih trgovaca s jedne, te dubrovačkih i mletačkih s druge. Konkurencija između osmanskih i dubrovačkih trgovaca je bila izražena

⁴¹ Slavko Gavrilović, Društveno ekonomski razvitak Južne Ugarske od kraja XVII do sredine XIX veka, *Istorijski časopis*, XXIX-XXX, Beograd 1983, 244-245.

⁴² Isto, 245.

⁴³ Karl Kaser, *Popis Like i Krbave 1712. godine*, Zagreb 2003, 413.

⁴⁴ Marko Jačov, *Spisi tajnog vatikanskog arhiva XVI-XVIII veka*, Beograd 1983, 186.

⁴⁵ Enes Pelidija, *Banja lučki boj iz 1737: uzroci i posljedice*, Sarajevo 2003, 21.

⁴⁶ Trgovina sa pograničnim austrijskim mjestima odvijala se preko skela na plovnim rijekama. Na rijeci Savi poznate skele bile su Rača, Brčko, Orašje, Šamac, Brod, Dubočac, Kobaš i Gradiška, dok je na Uni bila poznata skela kod Kostajnice. (E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog mira*, 67.)

naročito kada su Dubrovčani tražili odštetu od osmanskih vlasti, zbog toga što su njihovi objekti bili uništeni za vrijeme pohoda Eugena Savojskog na Sarajevo. Ovi zahtjevi su sarajevskim trgovcima smetalipa su od vlasti tražili da se Dubrovčanima zabrani dolazak u grad.⁴⁷ Znajući kakve bi posljedice bile po privredni i trgovački razvoj, u ovaj spor se umiješao sultan Ahmed III (1703-1730) koji je putem fermana naredio bosanskom beglerbegu Sirke Osmanu da se dubrovačkim trgovcima pruži puna pravna zaštita, te da im se omogući poslovna aktivnost.⁴⁸ Na pijaci u Zadru također je dolazilo do nesuglasica između osmanskih i mletačkih trgovaca. I u ovim slučajevima su se osmanske vlasti iz Istanbula direktno uključili u problematiku, naredivši bosanskom beglerbegu da što prije riješi sporove, jer su prihodi na ovoj skeli bili znatni. Da je zadarska skela bila važna Osmanlijama može se vidjeti na primjeru emina Salih-age, koji je 1711. godine na ime đumruka (carine) ostvario prihod od 1.410.114 akči.⁴⁹ Nakon što su riješeni trgovački sporovi, bosanski trgovci su nastavljali izvoziti iz Bosanskog ejaleta na područje Dubrovnika i Zadra kožu, vunu, vosak, med i rude a uvozili su začine, kafu, tkanine i ostalu luksuznu robu prema skelama.⁵⁰

Kada je Osmansko carstvo od 1711. godine zaratilo protiv Rusije, to su iskoristili Crnogorci koji su se pobunili protiv osmanske vlasti. Njihov ustanak naneo je veliku štetu u Hercegovačkom sandžaku, gdje su ustanici oktobra 1712. godine pod vođstvom Mihajla Miloradovića od pravoslavnih porodica koje su se kretale od Konavla prema Trebinju oteli oko 3.000 grla stoke.⁵¹ Isti slučaj se dogodio i u Bosanskom Grahovu uoči pohoda bosanskog beglerbega Numan Paše Ćuprilića na crnogorske nahije.

⁴⁷ E. Pelidija, *O privredi Sarajeva*, 98.

⁴⁸ U fermanu je sultan posebno naglasio „da se i u prošlosti prema Dubrovčanima lijepo postupalo, pa tako treba da se nastavi i u buduće“. (E. Pelidija, *O privredi Sarajeva*, 98).

⁴⁹ E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog mira*, 71.

⁵⁰ Seid Traljić, Trgovina Bosne i Hercegovine u lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću, *Pomorski zbornik, I*, Zadar 1962, 342.

⁵¹ Muhamed Hadžijahić, Odnosi Bosanskog ejaleta sa Crnom Gorom u XVIII vijeku, *Istorijski zapisi*, Istorijiski institut SR Crne Gore, god. XXXIII, Titograd 1980, 85.

U prvim decenijama XVIII stoljeća i esnafske organizacije su doživjele izvjesne promjene. Tokom ratova najviše profita su ostvarivali esnafi čiji su proizvodi bili namijenjeni vojnim potrebama. U tome su posebno profitirali *sarači* (sedlari). Godine 1726. zabilježene su u Sarajevu čak 533 saračke radnje.⁵² U želji da steknu što veći prihod, janičari su se počeli baviti zanatima i trgovinom, dok se raja nastojala uključiti u janičarske odžake jer su na taj način izbjegavali poreske obaveze.⁵³ Mnoge zanatlje su počele kršiti esnafske statute jer su se pored primarnog posla uključivali i u trgovačke poslove koji su bili profitabilniji. Zbog toga se od početka XVIII stoljeća povećao broj domaćih trgovaca koji su u odnosu na prethodni period direktno bez posrednika dopremali robu na skele. Najbolji primjer za to je podatak da je prosječni izvoz iz Bosanskog ejaleta u Dubrovnik sredinom XVIII stoljeća na godišnjem nivou iznosio oko 120.000 kilograma voska, 112.300 kozjih i ovčijih koža, 24.200 govedih koža i 940 bala gvožđa.⁵⁴ Na osnovu čestih zabrana izvoza žita može se pretpostaviti da je žito bilo jedno od glavnih izvoznih artikala.⁵⁵ Zbog nemogućnosti kupovine žita prema povoljnim cijenama Dubrovčani su se često žalili osmanskim vlastima u Bosanskom ejaletu. Tako je na primjer 1686. godine hercegovački sandžak-beg pisao kadiji ljubinjskog kadiluka kako "sultanu poslušni i podložni Dubrovčani, koji se nalaze u blizini ljubinjskog kadiluka, poslali su arzuhal da im neke osobe u tom kadiluku ne daju žitarice koje žele kupiti svojim novcem prema važećim cijenama. Neka spomenute osobe natjeraju da puste Dubrovčane da, po važećim cijenama, kupuju žitarice koliko god žele. Nikome ne smiju dopustiti da ih zbog toga zlostavlja."⁵⁶ Od početka XVIII stoljeća zahtjevi Dubrovčana ovakve vrste bili su sve učestaliji.

⁵² E. Pelidija, *Banjačučki boj*, 94.

⁵³ Enes Pelidija, O prilikama u Bosanskom ejaletu prvih godina XVIII stoljeća, *Prilozi Instituta za istoriju*, br. XVI, Sarajevo 1979, 203.

⁵⁴ Vuk Vinaver, Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom XVIII veka, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, god. VI, Sarajevo 1954, 255.

⁵⁵ H. Kreševljaković, *Gradska privreda i esnafi*, 209.

⁵⁶ V. Miović, *Dubrovačka republika u spisima*, 135.

Organizacija rudarske proizvodnje se krajem XVII i početkom XVIII stoljeća nije mijenjala u odnosu na prethodni period.⁵⁷ Generalno je proizvodnja u rudnicima od druge polovine XVI bila u padu a od kraja XVII i početka XVIII stoljeća u nekim rudnicima u okolini Olova i Srebrenice proizvodnja je bila obustavljena.⁵⁸ No, bilo je rudnika u kojima je proizvodnja povećana. Osmanlije su još u toku Bečkog rata pokušale oživjeti rudarsku proizvodnju. Godine 1691. izdata je zapovijest za oživljavanje rudnika Samokova i Majdanpeka na području Srbije: "Stanovništvo rudnika gvožđa zvanog Samokov u Rumelijskom ejaletu razbežalo se usled osvajanja hajduka i ratnog neprijatelja a oni koji su ostali u tako su jadnom stanju, da topionice ne rade i gvožđe se ne proizvodi. Zbog toga se, za državu neophodno, gvožđe kupuje po visokoj ceni, čime joj se nanosi šteta, a čak se ni tako nemogu zadovoljiti postojeće potrebe. Zato je najvažnije osnažiti sirotinju raju u mestima u kojima se proizvodi gvožđe, popraviti i kako treba pripremiti topionice i otkloniti nedostatke u proizvodnji gvožđa."⁵⁹ U rudnicima u Varešu i Visokom prihodi u 1731. godini su iznosili 222.000 akči. Osim toga, rast proizvodnje zabilježen je u rudnicima željeza u Fojnici i Kreševu i to povećanje proizvodnje soli u Tuzli.⁶⁰

Mjere koje su osmanske vlasti sprovodile u cilju jačanja privrede pokazale su pozitivne rezultate u prvim godinama XVIII stoljeća, ali su Osmansko-mletački 1716-1718., Osmansko-austrijski 1736-1739. i Dubički rat 1788-1791. dodatno produbili krizu koja se odrazila na cjelokupni državni sistem a time i na privredne i trgovačke prilike. Zbog nemogućnosti osmanske državne strukture da plaća namjesnicima novac za službu i vojne troškove, od 1719. godine uveli su porez *taksit* koji se ubirao dva puta

⁵⁷ Proizvodnja je bila podijeljena po sistemu *mukata* (*zakupa*) koji su se vodili u zasebnim finansijskim odjeljenjima. O načinu organizovanja rudarske proizvodnje: Fehim Spaho, Turski rudarski zakoni, *Glasnik zemaljskog muzeja*, XXV, broj 1. i 2., Sarajevo 1913, 133-149 i 151-194; A. Handžić, *Rudnici u Bosni*.

⁵⁸ E. Pelidija, *Banjalučki boj*, 97.

⁵⁹ Srđan Katić, *Osmanski dokumenti o rudniku Majdanpek XVI-XVIII vek*, Majdanpek 2009, 110.

⁶⁰ E. Pelidija, *Banjalučki boj*, 96.

godišnje.⁶¹ U ratovima koji su vođeni na granicama Bosanskog ejaleta, te na ruskom i persijskom frontu do 1739. godine izginulo je preko 20.000 uglednih muslimana iz Bosanskog ejaleta.⁶² Osim toga, samo za 5 godina u četvrtoj deceniji XVIII stoljeća od kuge je umrlo preko 20.000 stanovnika.⁶³ Rapidno smanjenje broja stanovništva kao i povećanje broja siromašnih negativno se odrazilo na različite sfere društvenog i privrednog života. Zbog toga su se javile sve češće pobune, i to u Sarajevu 1745., u Tuzli 1747/48/49., u Mostaru 1748. i Livnu 1752. godine, ali su sve ugušene surovo do kraja 1757. godine. Nakon ovih pobuna sultan je uputio u Bosanski ejalet nekoliko fermana kojim je nastojao spriječiti zloupotrebe u ubiranju poreza, pa je tako u jednom fermanu iz 1758. godine bilo naređeno: "Mubaširi koji idu ne smiju u mjestima u koja dolaze ni kod koga besplatno hraniti se niti bilo što uzimati."⁶⁴

Zaključak

Na prostoru Bosanskog ejaleta krajem XVII i početkom XVIII stoljeća privreda je generalno bila slabo razvijena. Seoska privreda je doživljavala krizu zbog izraženog procesa čiflučenja, uvođenja vanrednih mirnodopskih i ratnih poreza kao i dugotrajnih ratova. Gradska privreda je slabila zbog manjka otvorenosti esnafskih organizacija za nove načine poslovanja. Sve veće prisustvo janičara u esnafskim organizacijama doprinijelo je slabljenju kvaliteta zanatskih proizvoda. Bečki rat (1683-1699) dodatno je produbio krizu cjelokupnog privrednog stanja prostora kako Bosanskog ejaleta tako i susjeda. Sistematsko povlačenje Osmanlija nakon poraza pod Bečom prouzrokovalo je migracije muslimanskog stanovništva iz Ugarske na područje Bosanskog ejaleta. Sukobi Mletačke republike i Osmanlija na prostoru Hercegovine kao i sve veća prisutnost hajduka i uskoka uticali su na raseljavanje seoskog stanovništva iz

⁶¹ Radi se o porezu *avariz-i divaniye ve tekal orfiye* koji se od ovog perioda manifestovao kroz taksit (rata, obrok): izdržavanje vojske u miru (*imdad-i hazariye*) i u ratu (*imdad-i seferiye*). (A. Sućeska, *Ekonomске i društveno-političke posljedice*, 228).

⁶² A. Sućeska, *Seljačke bune*, 177.

⁶³ Isto, 177.

⁶⁴ Muhamed Hadžijahić, *Bune i ustanak u Bosni sredinom XVIII stoljeća*, *Historijski zbornik*, god. XXXIII-XXXIV, Zagreb 1980, 135.

hercegovačkih krajeva. Jedan dio seoskog stanovništva, pretežno katoličkog i pravoslavnog, napuštao je domove i naseljavao se na mletačkoj teritoriji dok se muslimansko stanovništvo povlačilo prema unutrašnjosti Bosanskog ejaleta. Osmansko-austrijski sukobi, austrijska propaganda i strah stanovništva od osmanske odmazde zbog saradnje sa Austrijancima uticali su na migracije pravoslavaca i katolika sa područja Smederevskog sandžaka prema austrijskim teritorijama. Napadi Austrijanaca na glavne gradske privredne centre zapadnog Balkana rezultirali su razaranjem čitavih mahala, zanatskih i trgovačkih radnji. Time je gradska privreda kao i seoska bila na rubu potpune propasti. Međutim, nakon potpisivanja mira u Karlovcima 1699. godine gradska privreda je ponovo počela oživljavati zbog otvaranja novog austrijskog tržišta i potiskivanja dubrovačkih trgovaca u trgovačkim poslovima. Bosanski trgovci sve su sve češće sami odlazili u evropske gradove plasirajući tamo svoju a nabavljajući evropsku robu. Na taj način esnafske organizacije su ponovo davale znake oporavka. Osmanske vlasti su povremeno uvodile mjere oživljavanja privrede i nastojale po pitanju trgovine donositi odluke koje su obično išle u smjeru vraćanja povjerenja i zaštite kako domaćih tako i stranih trgovaca. S druge strane, Austrijanci su na graničnim teritorijama uvodili mjere oživljavanja privrede a davali su i trgovačke povlastice trgovcima koji su se naselili u pogranične krajeve koji su bili ratom opustošeni. Rudarska proizvodnja je bila slabo razvijena. Osmanlije su u toku Bečkog rata pokušale uvesti mjere oživljavanja rudarstva ali te mjere nisu uticale na proizvodnju osim u nekim područjima koja su bila od posebnog interesa.

SOME NOTES ON INDUSTRY AND TRADE BETWEEN BOSNIAN EYALET AND ITS NEIGHBORS IN THE LATE SEVENTEENTH AND EARLY EIGHTEENTH CENTURY

Summary

In the area of Bosnian eyalet the economy before the Vienna war was weak. The country's economy experienced a crisis due to the process of

ciftlik, introducing extraordinary taxes and wars in the seventeenth century. The city's economy weakened due to lack of openness of the esnaf organization for new ways of doing business. The increasing presence of janissaries in the esnaf organizations contributed to the weakening of the quality of craft products. Vienna war further deepened the crisis of the overall economic condition of the area of Bosnia eyalet. The systematic withdrawal of the Ottomans after the defeat at Vienna caused a migration of Muslims from Hungary to the area of Bosnian eyalet. The conflicts of the Venetian Republic and the Ottoman Empire in Herzegovina and a growing presence of hajduks and uskoks influenced the displacement of people from rural regions of Herzegovina. Part of the rural population, predominantly Catholic and Orthodox, abandoned their homes and settled and went to the Venetian territory. Muslim population had retreated to the interior of the Bosnian eyelet. The Ottoman-Austrian conflict, Austrian propaganda and fear of the population of the Ottoman reprisals (due to cooperation with the Austrians) influenced the migration of Orthodox and Catholics from Serbia to the Austrian territories. The attacks of the Austrians on the main economic centres of the Western Balkans had negative result. The entire housing parts, craft and shopping outlets were destroyed. Urban economy as well as rural was on the verge of complete collapse. However, after the signing of peace in Karlovci in 1699 economy in the cities again began to revive due to the opening of the new Austrian market and suppression of Dubrovnik merchants in the trade business.

Bosnian merchants were increasingly leaving Bosnian eyalet in order to trade directly in European cities. They offered their own and bought European goods. On that way esnafs organizations showed signs of recovery again. The Ottoman authorities occasionally introduced measures of economic regeneration. The Ottomans were determined to help restore confidence and protection of both domestic and foreign traders. On the other hand the Austrians in the frontier regions also introduced measures of economic regeneration. They gave trading benefits to dealers who had settled in the border areas that had been devastated by the war. Mining production was poorly developed. The Ottomans, even during the Vienna war, tried to introduce measures of revival of mining but these measures did not significantly increase production except in some areas that were of particular interest.

UDK 94

ISSN 2303-8543

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

1

HISTORIJSKA MISAO (online izdanje), GOD. I, BR. 1, 1-312, TUZLA, 2015.